

vefatının 300.yılında
çağını aşan bir ses
Itri

DİB
YAYINLARI

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 891

HALK KİTAPLARI - 206

Tashih

İsmail DERİN

Grafik & Tasarım

Emre YILDIZ

Baskı

Gurup Matbaacılık San. Tic. A.Ş.

0312. 384 73 44

1.Baskı, Ankara - 2013

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 28.08.2012/4

2013-06-Y-0003-891

ISBN: 978-975-19-5604-0

Sertifika No: 12930

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı

No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 312 295 72 93 - 94

Faks: 0 312 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü

Tel: 0 312 295 71 53 - 295 71 56

Faks: 0 312 285 18 54

e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

Vefatının 300.Yılında Çağını Aşan Bir Ses İtri

DİB
YAYINLARI

İçindekiler

7	Buhurizade Mustafa İtri Efendi
14	Türk Din Musikisinde Buhurizade Mustafa İtri Efendi
19	Hangi İtri?
26	Buhurizade Mustafa İtri Efendi ve Teravîh Tertibi
31	İtri Buhurizade Mustafa Efendi
39	Zirvelerden Bir Ses, Bir Altın İsim: Edebiyatımızda İtri

Buhurizade Mustafa Itri Efendi

Yrd. Doç. Dr. Nuri Özcan

Türk Musiki tarihinin en önemli musikişinasları arasında yer alan ve musiki tarihinin bir dönüm noktası olan Buhurizade Mustafa Itri Efendi, İstanbul'da Mevlanakapı yakınlarında Yayla (eski adıyla Yaylak) semtinde doğdu. Ancak kaynaklarda doğum tarihi, ailesi ve öğrenimi konusunda bilgi bulunmamaktadır. Rauf Yekta Bey onun 1640 yılı civarında ("İtrî", Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri, İstanbul 1934, c. VII, s. VII.), Suphi Ezgi ise Amelî Nazarî Türk Musikisi adlı eserinde (c. 1, s. 113.) 1630'da doğmuş olabileceğini ifade etmiştir.

İyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan Itri daha sonraları gerek Osmanlı ve gerekse Kırım sarayında büyük itibar görmüştür. Kırım Hanı I. Selim Giray'ın (1634-1704) Çatalca civarında bulunan çiftliğindeki musiki toplantılarının vazgeçilmezleri arasındadır. Özellikle Sultan IV. Mehmed'in, (1648-1687) bestelediği eserleri bizzat kendisinden dinlediği Itri, hükümdarın huzurunda icra

edilen “küme fasılları” adlı musiki icralarına da hanende (okuyucu) olarak katılmıştır. Bu dönemlerde kendi isteği üzerine “esirciler kethüdalığı” ile vazifelendirilmiştir. İtri’nin bu görevi, esirlerin getirildikleri ülkelerin musikileri hakkında bilgi sahibi olmak ve güzel sesli gençleri tespit ederek onları musiki sahasında yetiştirmek amacıyla istemiş olabileceği rivayet edilir. Kaynakların bir kısmında bu görevde iken, bazılarında ise bu görevden ayrıldıktan sonra vefat ettiği ifade edilir. İtri’nin vefat tarihi konusunda da kaynaklarda farklı tarihler verilmekte olup bu tarihler 1711 veya 1712’de yoğunlaşmaktadır. Onun, Yenikapı Mevlevihanesi civarına veya Edirnekapı dışındaki Mustafapaşa Dergâhı karşısına defnedildiği rivayet edilmektedir.

Şairliği ve Hattatlığı

Şiirlerinde “İtri” mahlasını kullanan Buhurizada Mustafa Efendi’nin manzumelerine, güfte mecmualarında ve şuara tezkirelerinde rastlanılmaktadır. Bu eserlerde görülen gazel, muamma, tahmis, nazire, na’t, tarih manzumesi, kıta ve türkülerde onun açık ve sade ifadeleri dikkati çekmektedir. Onun şiirlerinde, çağdaşı olan ünlü şair Urfalı Yusuf Nabi’nin büyük tesiri olduğu söylenir. Bazı eserlerde İtri’nin bir “divan”ından bahsedilmekte ise de bu esere bugüne kadar

rastlanmamıştır. Pek çokları arasında Itri'nin kaleme alıp nühüft makamında yine kendisinin bestelediği bir tevşihini burada veriyoruz:

“Sâyesi düşmez yere bir böyle nahl-i Tûr’sun
 Mihr-i âlem-gîrsin başdan ayağa nûrsun
 Târik-i gülzâr-ı âlem mâlik-i mülk-i adem
 Münkîrine mahz-ı mâtem mü’minîne sûrsun
 Pâdişâh-ı evvelîn ü kıblegâhı âhirîn
 Evvel ü âpir İmâmü’l-enbiyâ mezkûrsun
 Yâ Resûlallah umarım diyesin rûz-i cezâ
 Gerçi cürmün çoktur ammâ Itrî’yâ mağfûrsun”

Itri Efendi'nin aynı zamanda, ünlü talik hattı üstatlarından Siyahi Ahmed Efendi'den ders almış bir hattat olduğunu da zikretmeliyiz.

Bestekârlığı ve Hanendeliği

Itri Efendi'nin bir musikişinas olarak asıl önemli yönü bestekârlığıdır. Musiki konusunda hangi hocalardan ders aldığı kesin olarak bilinmemekte ise de Derviş Ömer Küçük İmam Mehmed Efendi, Kasımpaşalı Koca Osman ve Hafız Post gibi dönemin üstatlarından faydalandığı tahmin edilmektedir. İbrahim Alaeddin Gövsa 'Türk Meşhurları' adlı eserinde (s. 196) Itri'nin musikideki hocasının Vakıf Halhalı diye tanınan Nasrullah Efendi olduğunu söyler. Itri'nin, Cami Ahmed Dede (ö. 1667)'nin şeyhliği zamanında

her hafta pazartesi ve perşembe günleri Yenikapı Mevlevihanesi'ne giderek ayinleri takip ettiği, mevlevihaneye gelen üstatlardan faydalandığı, bir süre sonra Mevleviyye tarikatına intisap ettiği yönündeki bilgilere de sadece Rauf Yekta Bey'in ifadelerinde rastlanmaktadır (bkz. Mevlevî Âyinleri, İstanbul 1934, c. VII, s. VII).

Mustafa İtri Efendi, Türk musikisinin cami, tekke ve klasik musikisi sahalarında ayin, na't, durak, tevşih, tekbir, sala, ilahi, peşrev, saz semaisi, kâr, beste ve semai olmak üzere hemen her formunda beste yapmış müstesna sanatkârlarındandır. Eserlerinde alışılmışın dışında bir melodi örgüsü gözlenen İtri Efendi daha çok Şehrî, Nabi, Fuzuli, Nev'i ve arkadaşı Yahya Nazim gibi ünlü şairlerin manzumelerini, zaman zaman da kendi güftelelerini bestelemiştir.

Bugün İslam dünyasının çeşitli coğrafyalarında yaygın bir şekilde okunmaya devam eden segâh makamındaki tekbiri ve salat-ı ümmiyyesi, dinî musikimizin şaheserleri arasında farklı bir yere sahiptir. Küçük bir ses alanı içerisine sığdırdığı büyük ifade gücü, onun bestekârlıktaki dehâsını ortaya koymaktadır. Üç asırdan bu yana mevlevihanelerde ayin-i şerif icrasının başında okunan, sözleri Mevlana Celaleddin-i Rumi (ö. 1274)'ye ait "Yâ habîballah resûl-i Hâlik-i yektâ tûyî" mıs-

raı ile başlayan ve “Na’t-ı Mevlana” adıyla bilinen “rast” makamındaki “nat” da tekke musikimizin en seçkin eserleri arasında olup hâlen icra edilmektedir. Itri Efendi’nin “segâh” makamında bestelediği “Mevlevi ayin”i de sağlam bir melodik yapı ile ortaya konmuş, dinî musikimizin ayin formu içerisindeki en güzel örneklerindendir.

Klasik Türk musikisinde “kâr” formunun örnekleri arasında yer alan, ünlü şair Hafız Şirazi (ö. 1390 [?])’nin “Gülbün-i iyş mîdemed sâkî-i gül’izâr kû?” mısraıyla başlayan Farsça gazeline yaptığı beste de onun bestekârlıktaki kudretinin açık bir örneğidir. Neva makamındaki bu kâr, musiki çevrelerinde “nevakâr” olarak anılır. Türk musikisinde kârların büyük çoğunluğu “terennüm” ile başlar. Itri Efendi’nin nevakârında ise doğrudan güfteye girilmesi, bu eserin bir özelliği olarak dikkati çeker.

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi (ö. 1753), Atrâbü’l-âsâr adlı eserinde Itri Efendi’nin binin üzerinde eser bestelediğinden söz eder. Çeşitli kütüphanelerdeki elyazması güfte mecmualarında selmek, necd, müberka’, rekb gibi bugün tamamen unutulmuş makamlardan, çok kullanılan meşhur makamlara kadar bestelediği pek çok eserine rastlanmakta ise de bu eserlerden günümüze ancak kırk iki kadarının notası ulaşabilmiş-

tir. Bunlar arasında yukarıda sözü edilenler dışında sözleri Hasan Kenzi'ye ait "Mefâtîhu'l-Hudâ oldu hilâlin ya Rasûlallah" mısraıyla başlayan rast makamındaki tevşîhi, sözleri Niyazi-i Mısri'ye ait "Halk içre bir ayineyim, herkes bakar bir an görür" mısraıyla başlayan nühüft makamındaki durağı ile sözleri Baki'ye ait "Câm la'lindir senin âyîne rûy-i enverin" mısraıyla başlayan hisar makamındaki bestesiyle aynı makamda "Dil-i pür ıztırâbım mevce-i seylâbdır sensiz" mısraıyla başlayan ağır semaisi, sözleri Nef'i'ye ait "Tûtî-i mûcize gûyem ne desem lâf değil" mısraıyla başlayan segâh makamındaki yürük semaisi, onun eserlerinden bazılarıdır.

İtri Efendi, dönemin hanendeleri arasında zikredilir. Sarayda huzur-ı hümayun fasıllarına hanende olarak katılması, Sultan IV. Mehmed Han'ın onu zaman zaman sadece kendisini dinlemek için huzuruna çağırması, Enderun meşkhane-sindeki musiki hocalığı, Sâlim Tezkiresi'nde "sesinin, bulunduğu mecliste diğer hanendelere ağız açtırmayacak derecede güzel olduğundan" bahsedilmesi, onun hanendeliğinin de özel olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, Mehmed Esad Efendi'nin Atrâbü'l-âsâr'ında İtri'nin sesinin güzel olmadığından söz etmesinin sebebini anlamakta da zorlandığımızı ifade etmeliyim.

İtri Efendi'nin, günümüzde tatbikatı maalesef kalmayan camilerdeki "cumhur müezzinliği" çerçevesindeki birtakım uygulamaları ortaya koyduğu; teravih namazında makam değiştirme kaidelerini tespit ettiği rivayet edilmektedir. Onun ayrıca bahçe işleriyle uğraşmaktan büyük zevk duyduğu ve kendisine "İtri" mahlasının da bu sebeple verildiği, "Mustabey armudu" olarak adlandırılan armut çeşidinin de onun tarafından yetiştirildiği kabul edilir.

Türk Din Musikisinde Buhurizade Mustafa Itri Efendi

Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi

Buhurizade Mustafa Efendi, Sultan IV. Mehmed, III. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed Hanlar olmak üzere beş padişah dönemini yaşar. Dönemin musiki üstatlarının yetişmesinde çok önemli rol oynayan tasavvufun, Buhurizade Mustafa Itri üzerinde de büyük tesiri olmuştur. Kaynaklarımızda Itri'nin Yenikapı Mevlevihanesi'ne devam ettiği, ayinlerden aldığı ruhani neşveyle Mevlevi olduğu, mevlevihaneye gelen hocalardan istifade ettiği ve dervişlerden ney üflemeyi öğrendiği bilgileri yer almaktadır (Nuri Özcan, Itrî Efendi Buhurizade, TDVİA, İstanbul 1999, XIX, 220-221).

Hocaları

Itri'nin sanatçı kimliği, klasik Osmanlı sanatkârının zirvedeki bir timsali olarak, bir değil birkaç sahadada temayüz gücüne sahip, çok yönlü bir sanatçı kimliğidir. Itri iyi düzeyde bir şair, talik hattında ileri seviyelere erişmiş bir hattat ve büyük bir bestekârdır. Kaynaklarımız, onun dehasını, özel-

likle musiki sanatında ortaya koyduğunu ifade etmektedir.

İtri'nin şiirlerinde kullandığı sade ve açık ifadeleri, ne kadar güçlü bir şair olduğunu ortaya koymaktadır.

Musiki sahasındaki hocaları konusunda farklı görüşler olmakla birlikte Derviş Ömer, Kasımpaşalı Koca Osman, Küçük İmam Mehmed Efendi, Hafız Post, Vakıf Halhali diye bilinen Nasrullah Efendi'lerden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Kendisinin yetiştirdiği talebe konusunda kesin bilgi olmamakla birlikte şu bir hakikattir ki Buhurizade Mustafa İtri, günümüze kadar yetişmiş Türk Musikisi üstatları için her zaman büyük bir hoca olmuş, besteleri daima en güzel örnekler ve ışıklar olarak musikişinaslara yol göstermiştir.

Dinî musiki eserleri

İtri, Türk Musikisi'ne büyük katkılarda bulunmuştur; bununla birlikte dinî müziğe yepyeni bir hava getirmiştir.

İtri'nin musiki tarihimizde yeri doldurulamayacak yönü hiç şüphesiz bestekârlığıdır. Türk musikisinin cami, tekke ve klasik alanlarında saz eserleri ve ayin-i şerif, na't, durak, tevşih, ilahi, peşrev, kâr, beste, semai başta olmak üzere hemen her formunda eserler bestelemiştir. Bestelerinin bil-

hassa melodik örgüsünün alışılmışın dışında olması, bedii ve yüksek hislere hitap etmesi, güfte olarak genellikle Fuzuli, Nabi, Nev’i, Şehri gibi büyük üstatların şiirlerini –nadiren kendi şiirlerini kullanması, onun bestelerini ayrıcalıklı, nitelikli ve kaliteli kılmıştır. Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, Atrâbü’l-âsâr isimli eserinde her ne kadar binin üzerinde bestesi olduğunu söylese de bu eserlerden maalesef günümüze sadece 50 kadar ulaşabilmiştir. Yılmaz Öztuna’nın 42, Ekrem Karadeniz’in 49 olarak bildirdiği eserler içerisinde dinî musikiye dair elimizde 10 tane bestesi vardır.

Sadettin Nüzhet Ergun, İtri’nin en büyük kıymetinin bestekârlığında olduğunu ifade ettikten sonra, kendinden önce gelenlerin fevkinde bir muvaffakiyete ve şahsi bir üsluba sahip olduğunu söyleyerek, Rauf Yekta Bey’in “İtri’den evvelki bestekârlarımızın eserlerinde –o devre ait edebiyatımızda olduğu gibi– az çok İran tesiri görülür. İtri, bu tesirin son izlerini de silmiş ve halis bir Türk musikisi üslubunun mucitliği şerefini kazanmıştır.” tespitini destekler. Ergun’a göre, İtri’nin eserlerinde zahidane bir eda vardır. Buhurizade Mustafa Efendi, Osmanlı-Türk musikisi üslubu en belirgin özellikleriyle biçimlendirir ve musikimiz onun kişiliğinde doruk noktasına ulaşır. Meragalı Hoca Abdülkadir’le şekillenen formlar onun dâhiyane buluşları ile erişilmesi güç bir ka-

lıba dökülür. Kâr formunda bestelediği eserinde, erişilmesi güç melodik zenginliği usûl geçkileriyle birleştirerek musikiyi zirveye taşır ve alışılmışın dışında bir bestecilik anlayışı sergiler.

Bestelediği “tekbir ve salat-i ümmiye” günümüzde dünya üzerinde en çok bilinen ve okunan eserlerdir. Özellikle çok kısa birer cümle olmalarına rağmen, bıraktıkları tesirin gücü bakımından Türk Musikisi’nde üstün bir sanat gücü taşımaktadırlar. Kanaatime göre İtri’nin bestekârlıktaki yüceliğini göstermesi açısından bu iki eser yeterli olacaktır. Hatta hiçbir eseri günümüze ulaşmasaydı dahi tekbir ve salat-i ümmiye onun şöhreti, bestekârlıktaki kalitesi ve üstün konumunu görmek adına yetecekti.

Ayrıca tevşih formunda bestelediği eserler yıllarca mevlid-i şerif bahirleri arasında okunmuştur. “Çün doğup tuttu cihan” mısraıyla başlayan rast makamındaki tevşihi bugün hâlen mevlithanlar tarafından zevkle okunmaktadır.

Bunlardan maada İtri’yi bizce asıl önemli kılan, cami musikisi olarak işlediğimiz ve camilerimizde “cumhur müezzinliği” geleneği içerisinde uygulanan pek çok ritüelin İtri’ye ait olmasıdır. Aynı zamanda teravih namazı arasında “teravih tertibi” olarak bilinen makam değiştirme uygulamasının kurallarını da bestekârımız koymuştur.

Cami musikisine dair eserleri:

1. Segâh tekbir
2. Segâh salat-i ümmiye
3. Dilkeşhaveran sala
4. Maye cuma salâtı
5. Pençgâh Tevşih, “N’ola tacım gibi başımda götürsem daim”
6. Rast Tevşih, “Çün doğup tuttu cihan”
7. Nühüft Tevşih, “Sayesi düşmez yere bir böyle nahl-i tursun”
8. Rehavi-Rast Tevşih/Fahte, “İlahî Mefâtîhü’l-Hûdâ oldu hilâlin Yâ Resûl Allah

Tekke Musikisine dair eserleri:

1. Rast Na’t-i Şerif (Na’t-i Mevlana)
2. Segâh Âyin-i Şerif

Buhurizade’nin yaşadığı XVII. ve XVIII. yüzyıllar Türk Musikisi’nin nazari sahada zayıf olsa da beste ve bestekâr açısından en velut dönemleridir. Özellikle Türk Din Musikisi’nin en önemli gelişme kaydettiği ve günümüz cami ve tekke musikisinin temellerinin atıldığı dönemlerdir. Bu konuda Buhurizade, dinî musikimize yön vermiş ve çığır açmıştır.

Hangi İtri?

Bülent Aksoy

İtri'nin ünü büyük. Yüzyıllarca sürmüş olan, günümüze kadar sürmüş bir ün bu. Kendi çağının kaynakları İtri'nin benzersiz bir musiki üstadı olduğunu yazmışlar. Yakın geçmişin, yirminci yüzyılın bazı değerlendirmelerine göre ise İtri, Türk musikisinin “en büyük” bestekâridir.

Oysa onun hakkındaki yazılıp söylenenlere bakarak bugün bulunduğumuz noktada İtri'yi böyle kesin bir görüşle değerlendirmek mümkün değil. İtri hakkında bilinenler yok denecek kadar az: “Ulemamız da bilmiyor kimdi.” İtri'nin büyük olduğu açık, ama bizler onun büyüklüğünün derecesini tam olarak anlayamıyor, Osmanlı musikisi tarihi içindeki yerine oturtamıyoruz onu. Eldeki kırıntı kabilinden kayıtlara bakarak İtri hakkında genel yargılara varmaya kalkmak hatalı olur. Onu musiki tarihindeki yerine oturtabilmek için yeni çalışmaların şu üç soruya cevap arayacak biçimde yürütülmesi gerekmektedir: İtri'nin yaşadığı

günlerdeki etkisi neydi; ölümünden sonra, on sekizinci yüzyılda nasıl değerlendirildi; on doku-zuncu yüzyıl dağarındaki yeri neydi?

İlkin İtri'nin sağlığında yazılmış olanlara bakmak lazım. Hocası Hafız Post onun eserlerini kendi mecmuasına almış. Ama orada kaydettiği güfte-ler eserlerinin sadece bir bölümüdür. Onu sağlı-ğında tanımış olanlardan biri Kantemiroğlu'dur. Musikinin Türklerde IV. Mehmed zamanında ge-liştiğini belirttikten sonra, buna hizmet edenlerin adlarını sayarken, "Hanendelerden Kömür lakabı-nı taşıyan Hafız, sonra Buhurcuoğlu, Memiş Ağa (...) ün salmışlardır," diyor. (Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, I, Çev.: Özdemir Çobanoğlu, 3. baskı, Cumhuriyet Kitapları, 1999, s. 461) Kantemiroğlu onun bir saz eserini de (nühuft peşrev) mecmuasına almış. Bu mecmuayı karıştıınca şunu da görüyo-ruz: Eserleri orada yazılan bestekârların büyük bir çoğunluğu, ya tarihin karanlıklarına gömülmüş ya da büsbütün silinmiş; o günlerde çok tanın-mış olanlar da Kantemiroğlu sayesinde günümü-ze ulaşabilmişler. Oysa İtri unutulmamış, sözlü gelenek yaşatmış onu. Kantemiroğlu'dan sonra Kevseri de onun rehavi peşrevinin notasını yaz-mış. Kevseri ile birlikte on sekizinci yüzyılın orta-larına gelmiş oluruz.

Ölümünden sonra İtri'nin ünü artmış, dahası sağlığındaki ününü geçmiş görünüyor. Şeyhülis-

lam Esad Efendi 1730'dan önce (yani bestekârın ölümünden on beş yıl kadar sonra) tamamladığı Atrabü'l-âsâr adlı kitabında İtri'yî tanıtırken, "(...) ilm-i edvârda kemâl-i üstâdiyyet ili iştihar ve tasnif-i nakş ü kârda esâtiz-i 'Acem-vâr dakâyık-şî'ar olduğundan (...) Lakin rütbe-i üstâdiyyette çün dûd-ı 'anber ü ûd evc-i a'lâya su'ûd ve misâl-i bûy-i gül-i pür-tarâvet dimâğ-ı âlem leb-rîz-i nûkhet etmişti." demiş. ("Atrabü'l-âsâr", Cem Behar, Şeyhülislam'ın Müziği, YKY, İstanbul 2010, s. 230-231)

Aynı on yıl içinde, 1720'de Safayi, tezkiresinde onu tanıtırken; "İlm-i edvârda devrin Hâce-i sânîsi ve fenn-i musıkide şehrin Gulâm-i Şâdî'si olmağla (...)" demiş. (Tezkire-i Safayî, haz. Doç. Dr. Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2005, s. 398)

Bunların hiçbirisi bugün için açık, anlaşılır, somut ifadeler değil. İtri büyük, ama asıl nedir onu büyük kılan? Eski kaynaklarda başka üstatlar da aynı sözlerle övülmüştür. Ama şunu anlıyoruz: Ölümünden sonra ünü azalmayıp artmış. Ününün aynı yüzyılın son çeyreğine eksilmeden sürdüğü tahmin edilebilir.

Eldeki malumat kırıntılarıyla ipuçlarına bakarak ona verilen önemi şu noktalara bağlayabiliriz:

1. İstanbul Konservatuvarının Türk Musikisi Klasiklerinden dizisinin bir yerinde Rauf Yekta'nın şöyle bir değerlendirmesi vardır: "İtri'den evvel-

ki bestekârlarımızın eserlerinde (...) az çok İran tesiri görülür; İtri bu tesirin son izlerini de silmiş ve halis Türk musikisi üslubunun mucitliğinin şerefini kazanmıştır.” (Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlvî Âyinleri, II, 1934, s. VIII) Bu kısacık yorum, İtri’nin musiki tarihindeki yerine oturtulması açısından çok dikkate değer. Fakat bu yorumun altının doldurulup iyice açıklanması, temellendirilmesi gerekir. Şimdilik biz bu yorumu Kantemiroğlu’nun gözlemiy-le birleştirmeyi deneyebiliriz. Kantemiroğlu’nun Sultan IV. Mehmed zamanında musikinin gelişmiş olduğunu kaydetmiş olması “İran tesiri”nin silinip Osmanlı’ya has bir üslubun doğmasıyla ilişkilendirilebilir (mi?) Kantemiroğlu elbette Rauf Yekta’nın söylediğini söyleyemez, musikin gelişmesine yardım edenlerin adlarını anabilirdi sadece. Ancak yirminci yüzyılda yaşayan Rauf Yekta gibi bir yazar günümüze ulaşan musiki dağarına bakarak üç yüz küsur sene sonra böyle bir değerlendirmeye gidebilirdi.

2. İtri’nin kendi çağındaki durum hakkında bir şeyler söylenebilir. Bestekâr olarak kendisinden öncekilerden çok daha büyük bir başarı gösterdiği anlaşıyor. Eserlerinin hacmi, kapsamı güfte mecmualarında görülebiliyor. Gerek dinî, gerekse din dışı musikide her türden eser, ayinden, kârdan âşık musikisine özgü türkülere kadar yüzlerce eser vermiş. Böyle bir verim daha önce yok.

Bir de şu; ünü seçkin çevrelerle sınırlı kalmamış, halk tabakalarına kadar yayılmış.

3. İtri'den bahsedilirken onun bini aşkın eser bestelediği, bugün o bini aşkın eserden sadece elimizdekilerin kaldığı söylenip üzüntüler dile getirilir. Kırk iki eseri kalmış günümüze. Ama şunu unutmamak lazım; on yedinci yüzyılın ikinci yarısı ile on sekizinci yüzyılın ilk on yılında yaşamış bir bestekârdan bahsediyoruz. O çağda yaşayıp da kırk eseri günümüze kadar gelebilen kaç bestekâr vardır? İşte bu durum, İtri'nin büyüklüğünün göstergesi sayılmalı.

On yedinci-on sekizinci yüzyılların tanınmış bestekârlarından günümüze kaç eser kaldığını hatırlamakta fayda var. Aşağıdaki rakamlar kesin olmayabilir, ama genel bir fikir verir:

Kantemiroğlu: 36 (kendi yazdıklarıyla birlikte, yoksa sözlü geleneğin yaşattığı eserlerinin sayısı çok daha az); Hafız Post 14; Âmâ Kadri: 5; Nazim: 14; Çömlekçizade Recep: 8; Seyyid Nuh: 15; Zaharya: 19; Enfi Hasan Ağa: 18; Nayi Osman Dede: 39; Tab'î: 30; Ebubekir Ağa: 49; Abdülhalim Ağa: 17; Vardakosta Ahmed Ağa: 45; Sadullah Ağa: 28; Küçük Mehmed Ağa: 43. Görüldüğü gibi, İtri'den sonra zamanımıza yaklaştıkça eser sayısı artıyor, ama İtri'nin çağdaşlarının günümüze kalan eserlerinin sayısı hep kırktan az.

4. İttri'den sonra, aynı yüzyılda birçok büyük bestekâr yetişmiş; musiki büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmede onun önemli bir payı olsa gerek. Fakat bir değişim ile gerçekleşmiştir bu gelişim. Bu değişim İttri'yi de değiştirmiştir. Şöyle; on sekizinci yüzyıl sonlarında makamlar yeni bir zevkle yeniden işlenmeye başlıyor, usuller genişliyor, daha karmaşık bir musiki ortaya çıkıyor, terim yerindeyse, üslup baroklaşıyor. Musiki üslubunun yenilenmesiyle İttri'nin eserleri de değişen zevke uydurulacaktı. Fakat eserlerinin kendisinden sonraki bestekârları derinden etkilemiş olduğundan şüphe edilemez. Bıraktığı etkiler sonrakilerin eserleri içinde özümlemiş, eritilmiş olsa gerek.

Zamanımızda İttri'yi bizlere sevdiren insanların en başında, bana sorarsanız, "İttri" şiiriyle Yahya Kemal gelir. Şair o şiirinde musiki adamlarının İttri hakkındaki görüşlerini, izlenimlerini da mısralara dökmüştür. İttri'nin bestelediklerini her dinleyişimde Yahya Kemal'in o şiirini hatırlar, şiirin beni o musikinin âlemine çektiğini hissederim; açıkçası şartlandırır beni Yahya Kemal.

Öte yandan, şunu hatırlamadan da edemem: Kırk civarındaki eserleri arasında neva kâr ile Naat eşsiz eserlerdir; hisar makamındaki bestesi ile ağır semaisi; bestenigâr, buselik, pençgâh besteleri, segâh yürük semaisi harikuladedir. Ama

bunlar ve benzeri eserleri İtri'nin yaşadığı günlerde herhalde böyle değildi. Bizim bugün büyük bir haz duyarak dinlediğimiz o besteler arada geçen iki yüzyılı aşkın bir zamanın üslup ve zevk dalgalanmalarıyla yeni bir kılığa bürünmüş, “stilizasyon” edilmiştir. Aynı eserleri İtri'nin çağındaki şekliyle dinleyebilmiş olsak, büyük ihtimalle, bugün aldığımız zevki alamayacaktık. Bu da üstümde bir soğuk duş etkisi uyandırır. Sonra çaresizce yine Yahya Kemal'e dönerim: “Belki hâlâ o besteler çalınır / Gemiler geçmiyen bir ummanda” diyerek...

Buhurizade Mustafa Itri Efendi ve Teravîh Tertibi

Doç. Dr. Ahmet Çakır

Hafız Post gibi çok büyük bir hocadan ders almış olması Itri'nin bestekârlık yönünü kuvvetlendirmesine yol açmıştır. Hafız Post'un yanında Tokatlı Gülşeni Ömer Efendi, Cami Ahmed Dede, Karî Ahmed Dede, Şeyh Yusuf Nesib Dede, Küçük İmam Mehmed Efendi vb. birçok hocadan ders almış olabileceği de göz önüne alındığında, onun ne kadar kudretli bir bestekâr olduğunu anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Itri'nin günümüze 42 civarında bestesi ulaşmıştır. Bu bestelerden hareketle birçok araştırmacı onun ne kadar önemli bestekâr olduğu kanaatini dile getirmişlerdir. Hatta onun 'dâhî' bir bestekâr olduğu hakkında ifadelere rastlamak mümkündür.

Itri'nin teravîh tertibi

Bu genel bilgilerden sonra bizim bu yazımızda dikkat çekmek istediğimiz şey, Itri'nin dinî musiki

alanında Müslümanlara bir nevi bahşetmiş olduğu “tekbir, salat-ı ümmiye” formları ve kendisinin kültür hayatımıza kazandırdığı teravîh namazının her dört rekâtının farklı bir makamda kılınışı ve her dört rekât sonunda okunan Ramazan ilahileri olarak da adlandırabileceğimiz tervihaların yer aldığı “teravîh tertibi” uygulamalarıdır:

Tekbir

Özellikle bayram namazlarında, kurban kesilirken ve Kurban Bayramı arefesinden itibaren 23 vakit teşrik tekbirleri olarak da okunan bu tekbir, Allah’ın büyüklüğünü ve birliğini ve O’na hamdüsenayı ifade eder. Böyle içeriğe sahip olan bu eserin öylesine güzel bir şekilde bestelenmesiyle ortaya çıkan segâh makamındaki Tekbir, tek başına “musikimizin en başarılı eseri” olarak yorumlanmıştır.

Bu besteyi dikkatli incelediğimizde aslında 5-6 sesi geçmeyen bir ses aralığı içerisinde melodik bir cümle karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu melodi, çok iyi orkestra ve koroyla anlamı da düşünülerek icra edildiğinde imanın ilk şartı olan Allah’a imanı dil ile ikrar etmenin yanında, bunu kalp ile de tasdik ettiren bir duyguyu ortaya çıkarmaktadır. Hatta öyle ki İtri, o duyguyu daha da derinlere götürerek, bir müminin tüm hücrelerinde ve beyninin bütün kıvrımlarında bu imanı hissetmesini sağlamaktadır. Böylece İtri, Yüce

Yaratıcı'nın varlığını ve tekliğini insanların duyu organlarıyla görmeseler de duyularıyla hissetmelerini sağlayarak, bizlere bir sanatçının hayal gücünü de göstermiş olmaktadır.

Salat-ı ümmiye

Bu da İtri tarafından segâh makamında bestelenmiştir. Sakal-ı Şerif ve Hırka-i Şerif ziyaretleri esnasında, Mevlid'in "veladet bahri"nin ve teravih namazlarının sonunda (her dört rekâtın farklı makamlarda kıldırılmadığı durumlarda) okunmaktadır. Resulullah'a, onun aile efradına ve ashabına duayı içerir.

Hız. Peygambere salat okumak Allah'ın müminlere emri iken ona inanmak imanın başka bir şartıdır. Gerçek iman sahibi olmak için, bir müminin Hız. Peygamberi "kendi canından" daha çok sevmesi hadisler yoluyla bildirilmektedir. İtri'nin bu bestesi ise bu sevgiyi o kadar coşkunun bir şekilde ifade etmektedir ki, bu coşku müminlerin birbirlerine karşı olan sevgilerini bir yandan gönülden gönüle diğer yandan da "Hız. Peygamberin candan daha çok sevilmesi" duygusunu geliştiriyor.

Teravih tertibi

Bu aslında bir beste veya herhangi bir eser değildir. Bu uygulamayı gerçekleştirebilmek için çok iyi bir organizasyonun yanında kulağı sağlam, makam bilgisi gelişmiş müezzin ve imamlara ihtiyaç

vardır. Zira bu tertipte her dört rekâtta farklı bir makama geçilmektedir ve her bir makamın geçki açısından birbirilerine yakınlıkları söz konusu değildir. Ancak ferahnak makamından sonra eviç makamının kullanılması, söz konusu makamların yapı, ses aralıkları ve karar sesleri bakımından yakınlıkları olması dolayısıyla kolay bir geçki imkânı sağlamaktadır.

İtri, dışarıdan bakıldığında oldukça karmaşık gibi görünen ve günümüz din görevlilerine göre çok zor bir uygulamayı tertip ederken, bize göre hem uzun bir ibadet esnasında insan psikolojisini çok iyi tahlil ederek teravih namazını kolaylaştırma yöntemini keşfetmiş, hem de almış olduğu tasavvuf eğitimini bu tertibe yansıtmıştır.

Bu tertiple İtri, teravih namazını uzun gibi görünen bir ibadet olmaktan, cemaati de sadece rekâtların sayısını düşünen bir cemaat olmaktan çıkarmış, teravih namazına farklı renklerdeki makamları katarak teravih namazını bir bayram havasına sokmuştur. Bu anı yaşayan cemaat ise makamların vermiş olduğu şevkle namazını tamamlayarak cemaatten ayrılmıştır. Burada İtri, hangi makamın insan ruhunu ne zaman ve nasıl etkileyeceğinin analizini yapmış ve böylece musikin ruhları arındırma ve onlarda Rabb'larına yönelerek aşkla ve şevkle ibadet etme arzusu uyandırmasını çok güzel bir şekilde kullanmıştır.

İtri her dört rekâtta farklı makam kullanarak sanki tasavvuftaki seyrüsüluk metodunu uygulamıştır. Bu metotla salık, her dört rekâtta nefsin bir üst mertebesine geçerek namazın sonunda “Rabb’inin kendisinden razı olduğu bir kul” derecesine yükselmektedir. Bu ise aynı zamanda namazın onu ulaştıracığı son nokta olan “namaz müminin miracıdır” aşamasıdır.

Sadece bu üç maddeden hareketle dinî hayatı çok gözlemlediğini ve bu vesileyle de çağlar üstü beste ve uygulamalar ortaya koyduğunu gördüğümüz İtri’nin, çağını özümseyen ve ileri ufuklu bir kâşif olduğunu söylememiz onu ifade etmeye yetersiz kalacaktır. Ortaya koymuş olduğu yeni formlar ve musiki kabiliyeti onun dâhi bir sanatkâr ve bestekâr olarak kabul edilmesi için yeterlidir. Zira kendisinden sonra Türk musikisi böyle dâhi bir bestekârın yolunu gözlemektedir.

Itri *Buhurizade Mustafa Efendi*

Nuran Ürkmez

Klasik Osmanlı musikisinin büyük bestekârlarının hayatlarına ve eserlerine dair sahih malumata, ancak kurumsal kayıtlar, şair ve hattat tezkireleri ve sınırlı sayıdaki bazı güfte mecmuaları vasıtasıyla ulaşabilmenin yarattığı müşkülat, Buhurizade Mustafa Efendi söz konusu olduğunda neredeyse had düzeye erişir. “Osmanlı maşeri dehasının remiz isimlerinden” kabul edilen Itri’ye reva görülen bu yetersiz ve muğlak bilgi, millet hafızasında hayatına ilişkin yer alan bu büyük boşluk, doğrusu kolay izah edilebilir değildir.

Itri’nin hayat hikâyesine dair malumatın yetersiz oluşunu da yine bu teveccüh yoğunluğu ve dolayısıyla da bu milletin hafızasına can veren şifahi kültürün önemli unsurlarının rivayet ve menkıbe sevgisi oluşuyla izah etmek mümkün müdür bilemeyiz. Bilinen şudur ki, Buhurizade Mustafa Efendi, musiki otoritelerinin, 17. asır nota mecmualarındaki musiki eserlerinde görülen musiki

üslubuna uymadığı hususundaki şüphelerine rağmen, eserleriyle bugün hâlâ bizimledir. Ve de-ğil mi sanatın gücü tesirindedir, o hâlde tek başına bir segâh tekbir, bir salat-ı ümmiye (Sadettin Nüzhet Ergun, Subhi Ezgi'nin "Ameli Nazarî Türk Musıkîsi" adlı eserinde, İtrî'ye ait olduğu söylenenler de dahil bütün salâtları Hatib Zâkirî Hasan Efendi'ye mal etmek istemesini kesin bir dille yanlış kabul eder. Sadettin Nüzhet Ergun, Türk Musıkîsi Antolojisi, Dinî Eserler, 1. cild, s. 28, 1942 İstanbul) dahi İtri'nin musiki tarihimizdeki muhayyel hayat çerçevesine mukabil büyüklüğünü teyide yetmektedir.

Yaşadığı devir itibarıyla sanatı

Özellikle Osmanlı'da sanatkârın, İslami ilimler başta olmak üzere pek çok sahada ehil şahsiyetler olarak yetişmesi, İtri'nin musikisine de bütünlüklü bir bakışı elzem kılmaktadır. Ahmed Hamdi Tanpınar işte böyle bir bakışla İtri'nin nevakâr'ı üzerinden dönemini, "Nevakâr'da eşyanın yerli yerine oturduğu, kendini idrak etmiş bir medeniyet vardır." tespitiyle izah eder. Çünkü İtri'nin yaşadığı devir Osmanlı kültür ve sanatının parlak bir dönemidir. İtri, IV. Mehmed (1648-1687) başta olmak üzere, II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed (1703-1730)'in saltanat devirlerini görmüş, yaşamıştır. Köprülüler ve Kırım Han'ı Selim Giray Han, dönemin diğer önemli devlet adamlarındandır ki Selim Giray Han'ın musiki

muhibbi olduğu ve musikişinaslarla yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Kâtip Çelebi (vefatında İtri yaklaşık 17 yaşındadır), Evliya Çelebi (Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde sözünü ettiği Buhurizade Hafız, İtri ile karıştırılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ni 1631'de yazmaya başlamış olduğundan İtri'yi tanıdığı düşünülemez. Ayrıca Buhurizade-i Sani olarak kaynaklarda dini eserlerine rastlanan Buhûrîzade'nin, Sünbülî Şeyhi Abdülkerim Efendi (ö: 1778) olduğu bilinmektedir. Nuri Özcan, İtrî Efendi, Buhûrîzade, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 19. cilt, s: 220-221, İstanbul) devrin yine önemli şahsiyetleridir. Yine aynı dönemde klasik şiirimiz gösterişli bir devrini yaşamaktadır. Naili ile divan şiiri zirveye çıkmıştır. Naili, İtri'nin musikisinden istifade ettiği çok muhtemel olan Hafız Post'un hocasıdır. Neşati, Nabi yine İtri'nin çağdaşı zirve isimlerdir. İtri, Yeni Cami ve Mısır Çarşısı'nın mimarı Mustafa Ağa ile de aynı devirde yaşamıştır. İstanbullu Mimar İsmail Efendi'nin Şah Cihan için Tac Mahal'i yapması ve İstanbullu Settar Efendi'nin bu muhteşem mimari eserin yazılarını yazması yine aynı dönemdedir. Yani Hindistan'da Timuroğulları hüküm sürmektedir ki Osmanlı'dan sonra dönemin ikinci Müslüman-Türk devletidir.

Öte yandan Batı'da Barok sanatı yeni yeni meyvelerini vermeye başlamıştır. Gerçi bu devirde 'biçimsiz inci' anlamındaki 'barok' isimlendirmesine henüz rastlanmamakta, dönem sonradan, geriye

dönük olarak 18. yüzyıl sanat eleştirmenlerince, 1600-1750 yılları arasındaki sanatı, müziği, abartılı, süslü, zevksiz olarak niteleyip küçük düşürmek için bu adla anılmaktadır. Barok dönem, Batı müziği tarihçilerine göre armoni tekniğinin mükemmel bir düzeye eriştiği, opera sanatının ortaya çıkmaya başladığı, senfonik müziğin geliştiği bir dönem kabul edilir. Monteverdi, Handel, Vivaldi ve Johann Sebastian Bach gibi büyük bestekârlar, Barok dönemin meşhur bestekârlarıdır. İtri'nin söz gelimi Bach ile karşılıklı olarak, ait oldukları musiki iklimlerini ne derece bilebildikleri ve Osmanlı musikisi ile Batı musikisi etkileşiminin varsa ne düzeyde olduğu yeterince bilinmemektedir.

1650'de Ali Ufki'nin Avrupa porte notasıyla 400 eseri 'Mecmua-i Sâz-ı Söz'de kaydederek, 17. yüzyıl sonunda Kantemiroğlu'nun ve Nayi Osman Dede'nin de ebced notası çalışmalarıyla iki müzik arasında bir tür köprü kurdukları, Charles Perrault, Rolamb, Dr. Coval, Marsigli, Donado gibi seyahatçıların İstanbul'a geldikleri, 17. yüzyıl Osmanlı musikisine dair enteresan notlar alarak, kendi musikileri ile karşılaştırıp tespitlerde bulundukları ve bunları seyahatnamelerinde yayınladıkları bilinmektedir. Ancak İtri'nin yaşadığı devre ilişkin kapsamlı ve mukayeseli bir Osmanlı-Batı müziği araştırması henüz mevcut değildir.

Sanatı, eserleri

İtri'nin sanatçı kimliği, klasik Osmanlı sanatkârının zirvedeki bir timsali olarak, bir değil birkaç saha-da temayüz gücüne sahip, çok yönlü bir sanatçı kimliğidir. İtri iyi düzeyde bir şair, talik hattında ileri seviyelere erişmiş bir hattat ve büyük bir bestekârdır. Deha düzeyindeki ibda gücünü, daha çok musiki sanatında ortaya koyduğunu, devrine en yakın kaynaklar söyler. Salim tezkiresinde şairliği, "...bağ-ı gülistân-ı eş'arda dahi bir bülbül-i hoş güftâr ve İtri mahlasıyla nice asarı ve mürettep divanı vardır. Ve meyân-ı şuarâda hayli nâm-ü şânı olup bu güftâr cümle-i âsârındandır" denildikten sonra şiirlerinden örnekler verilirken, musikideki kudreti ile ilgili daha çok malumata yer verilmiştir. "Ol ilm-i edvârın hâce-i sâni ve fenn-i mûsikînin Şeyh Nizâm-ı Hâkânîsi" cümleleriyle başlayarak musikideki gücü genişçe met-hedilerek anlatılmıştır.

Na't, gazel, tahmis, tarih ve kıtalar yazan İtri'nin şiirinde, Nabi'nin etkisi olduğu düşünülmektedir ki Nabi'nin manzumelerine nazireler yazması ve Nabi ile çağdaş olması bu düşüncüyü muhtemel kılar.

Musikimizin hemen her formunda incelikli bes-teler yapmış olan İtri'nin, günümüze ulaşan sınırlı sayıdaki eserlerinin içinde, segâh tekbirin ve salat-ı ümmiyenin, hem "küçük bir ses alanı için-

deki büyük ifade gücü” itibarıyla, hem de Müslüman bir milletin dinî duyuşunu zirveye taşıyan ve bu duyuşla Müslüman millet olma şuurunu besleyen varlıklarıyla yeri apayrıdır.

Camilerdeki müezzinlik usulünün tanzimi ve teravîh namazı arasında makam değiştirmek kaidesinin İtri tarafından konulduğu kaynaklarda rivayet edilir. Ayrıca, bir Mevlevî olduğu muhtemel kabul edilen İtri’nin Mevlevî musikisi sahasında verdiği eserler de çok kıymetlidir. Segâh Mevlevî Ayini’ni İtri, o güne dek bestelenmiş beste-i kadim denilen üç eserden sonra dördüncüsü olarak vücuda getirmiştir. Bu ayini bestelemekten evvel üçüncü ayinin yani bayatî ayinin bestecisi Kûçek Dervîş Mustafa Dede ile görüştüğü, Halil Can’ın ifadesiyle musiki tarihi kaynaklarına girmiştir. İtri’nin Mevlevî musikisine en büyük armağanı ise rast makamındaki Na’t’ıdır. Zira ayin-i şeriflerin icrasında, önce İtri’nin, sözleri Mevlana Celaleddin-i Rumi’ye ait Na’t-ı Mevlana’sının okunması, asırlardan beri süregelen bir Mevlevî geleneğidir.

İtri’nin klasik musiki sahasında verdiği en büyük eseri ise şüphesiz neva makamındaki kâr’ıdır. Nevakâr, pek çok usul ve makam geçkisiyle, kompozisyonuyla, nağme zenginliğiyle büyük bir ustalık eseri olarak, klasik musiki repertuvarının en büyük eserlerinden kabul edilir.

Nevakâr, şiir ve edebiyat

Nevakâr sadece bestelendiği dönemde değil, sonraki devirlerde de meşhur olmuş, divan şiirinde bir mazmun olarak yer bulmuştur. Mesela, Enderunlu şair Vasıf Osman, II. Mahmud’a sunduğu manzumesinde;

“Seninçün beslemiş güller bu gûn-a-gûn ezharı
Senin zevkin için medheylemiş bülbül Neva
Kâr’ı” der.

Ancak 20. yüzyılda nevakâr’ı en güzel tefsir eden isimler, şüphesiz Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar olmuştur. Hafız-ı Şirazi’ye ve İtri’ye hassaten alaka ve muhabbet duyan Yahya Kemal, İtri’nin Hafız’ın güftesine bestelediği nevakâr için;

“Çok zaman dinledim ‘Neva Kâr’ı
Bir terennüm ki hem geniş, hem şuh
Dağılırken Neva’nın esrarı
Başlıyor Şark ufuklarında vuzuh
Mest olup sözlerinde her heceden,
Yola düşmüş birer birer geceden
Yürüyor fecre elli milyon ruh”

diyerek, bu esere, şiirlerin en güzelini söylemiştir.

Tanpınar da, Yahya Kemal’in şiirde yaptığını nesirle yaparak, bir musiki eserinden hareketle bir

medeniyete nasıl bakılabileceğini emsalsiz bir biçimde ortaya koymuştur:

“Türk musikisi üç büyük eser etrafında gelişmesini yapar. Abdülkadir Meragi’nin artık hiç dinlemediğimiz segâhkâr’ı, İtri’nin nevakâr’ı ve Dede Efendi’nin Ferahfeza Ayini. Bu üç eser yumuşak çizgilerle medeniyetimizin sade üç ayrı çehresini vermezler, bütün bir tarihi de verirler. Her şeyi bulmuş gibi görünen birincisinde, garip bir tokluk ve arkaizm, sadece bir zenginliği gösterir. Belki nağmenin şalı bulunmuştur. İtri’de eşyanın yerli yerine oturduğu, kurulmuş ve kendisini de idrak etmiş bir medeniyetle karşılaşsınız. Klasik bir sanattan beklenen her şeyle beraber... Üçüncüsünde bir inkıraz devrinin bütün acısını bulursunuz. Batan bir güneşin son ışıklarına benzeyen nevakâr, bu üç eserin arasında merkez gibidir.”

Zirvelerden Bir Ses, Bir Altın İsim: Edebiyatımızda Itri

Doç. Dr. Nesrin T. Karaca

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ders Notları'nda hocası Yahya Kemal'i anlatırken; "Yahya Kemal, bizi arayandır: 'Türk milleti ne yapmıştır?' dedi ve ilk müziği buldu... Itri ile orijinal sanatımızı tebcil etti." der. O arayışta, Yahya Kemal'in 'eski çınarların mektebinden yetişen' Itri'yi anlatan aynı isimli şiiri, bir medeniyetin hem nostaljisi hem de müjdesi niteliğindedir ve 17. yüzyılın ikinci yarısında yetişen bir büyük sanatçıyı anlatırken başka hiçbir söze gerek kalmayacak bir şümule sahiptir:

ITRİ

Büyük Itri'ye eskiler derler,
Bizim öz musikimizin piri;
O kadar halkı sevkedip yer yer,
O şafak vaktinin cihangiri,
Nice bayramların sabah erken,
Göğü, top sesleriyle gürlerken,
Söylemiş saltanatlı Tekbir'i.

Ta Budin'den Irak'a, Mısır'a kadar,
 Fethedilmiş uzak diyarlardan,
 Vatan üstünde hür esen rüzgâr,
 Ses götürmüş bütün baharlardan.
 O deha öyle toplamış ki bizi,
 Yedi yüz yıl süren hikâyemizi
 Dinlemiş ihtiyar çınarlardan.

Musikisinde bir taraftan din,
 Bir taraftan bütün hayat akmış;
 Her taraftan, Boğaz, o şehrayın,
 Mavi Tunca'yla gür Fırat akmış.
 Nice seslerle, gök ve yerlerimiz,
 Hüznümüz, şevkimiz, zaferlerimiz,
 Bize benzer o kâinat akmış.

Çok zaman dinledim neva-kâr'ı,
 Bir terennüm ki hem geniş, hem şuh:
 Dağılırken "Neva"nın esrarı,
 Başlıyor şark ufuklarında vuzuh;
 Mest olup sözlerinde her heceden,
 Yola düşmüş, birer birer, geceden
 Yürüyor fecre elli milyon ruh.

Kıskanıp gizlemiş kaza ve kader
 Belki binden ziyade bestesini,
 Bize mirası kaldı yirmi eser.
 "Nat"ıdır en mehibi, en derini.
 Vakıa ney, kudüm gelince dile,
 Hızlanan mevlevi semaiyle
 Yedi kat arşa çıkmış "Ayin"i.

O ki bir ihtişamlı dünyaya
 Ses ve tel kudretiyle hâkimdi;
 Âdeta benziyor muammaya;
 Ulemamız da bilmiyor kimdi?
 O eserler bugün define midir?
 Ebediyette bir hazine midir?
 Bir bilen var mı? Nerdeler şimdi?

Öyle bir musikiyi örten ölüm,
 Bir teselli bırakmaz insanda.
 Muhtemel görmüyor henüz gönlüm;
 Çok saatler geçince hicranda,
 Düşülür bir hayale, zevk alınır:
 Belki hâlâ o besteler çalınır,
 Gemiler geçmiyen bir ummanda.

Yahya Kemal Beyatlı'nın, Rıfkı Melül Meriç'e ithaf ettiği şiir, Buhurizade Mustafa Itri Efendi'nin biyografisi olmanın yanında asıl, onun kültür ve sanat tarihimizdeki yerinin önemli koordinatlarına işaret etmektedir. Bu şiirin derinliği, Tanpınar'ın Beş Şehir'in 'İstanbul' bölümünün sonlarındaki öneri ve teklif cümlelerinin somut bir örneği olarak da ifadesini bulmuştur. Bundan elli yıldan fazla bir süre önce Tanpınar; "En büyük meselemiz budur: mazi ile nerede ve nasıl bağlanacağız? Hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız; hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir 'olmak veya olmamak' davası içinde yaşıyoruz. Onu benim-sedikçe hayatımıza ve eserimize daha yakından

sahip olacağız. Belki de sadece aramak ve bütün kapıları çalmak kâfidir” der.

Yahya Kemal’in İtri’yi bir kez daha ölümsüzleştirdiği bu şiirini Ahmet Hamdi Tanpınar’la oturdukları Le Bon pastanesinden kalkıp, yürüyerek gittikleri İstanbul Üniversitesi Belediye Konservatuvarı’nda, eski bir gramofondan İtri’nin nevakâr’ını dinledikten sonra yazmış olabileceği düşünülebilir. Bu şiir, Cinuçen Tanrıkorur tarafından rast makamında destan olarak bestelenmiştir.

Bir hayalî enstantaneyi kurmaca, fotoğraf ya da tablo olarak canlandıran bir ödünçleme ile aktarırsak; “...gözlerimi kapadığımda kendimi Nuri Osmaniye Camii yakınlarındaki bir kıraathanede, bir çınar ağacının gölgesinde oturmuş sohbet etmekte olan üç adamı dinlerken buluyorum. Bir süre onları dinledikten sonra anlıyorum ki bu üç adamdan biri Yahya Kemal Beyatlı diğeri onun öğrencisi Ahmet Hamdi Tanpınar ve onlarla sohbet etmek için yanlarında bulunan Rıfki Melül Meriç... Rıfki Melül Meriç, Yahya Kemal’e ithaf ettiği gazel’i okuyor. Yahya Kemal henüz İtri şiirini bitirmemiştir, ancak Rıfki Melül Meriç ve Ahmet Hamdi ile olan ortak zevklerinden bahsediyorlar. Ne mi, konuşuyorlar? Tabii ki, İtri’den söz ediyorlar.” (24 Nisan 2012 tarihinde Başkent Üniversitesi FEF-TDE Bölümü ile B.Ü. Edebiyat Topluluğu ‘Ölümünün 300.

Yılında İtrî-Buhurîzade Mustafa' başlığı altında, Gazi Üniversitesi TMDK Öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. Seher Tetik Işık ile Yard. Doç. Dr. Emrah Hatipoğlu konuşmaları ve öğretim elemanlarından oluşan icra heyetiyle son derece anlamlı bir İtrî'yi anma toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu pasaj ve bazı bilgiler Seher Tetik Işık'tan aktarılmıştır, kendisine teşekkür ederim.)

“Saltanatlı Tekbir” diye bilinen Kurban Bayramı tekbirinin yanı sıra cuma salası, segah Salat-ı Üm-miye, nühüft ilahi ve rast Naat'ın bestecisi olan Buhurizade Mustafa Efendi üç yüz yıldır milyonlarca müminin dilinden düşmeyen bu muhteşem bestelerin bestekârı olarak gönüllere taht kurmuştur. Süleymaniye'de Bayram Sabahı şiiiri bu mehabetin yüceliğini verirken İtrî'ye gönderilen bir selam gibidir:

“ ...

Kendi gök kubbemiz altında bu bayram saati,
Dokuz asrında bütün halkı, bütün memleketi
Yer yer aksettiriyor mavileşen manzaradan,

...

Kalkıyor tozlu zaman perdesi her an aradan.
Büyük Allah'ı anarken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı Tekbir oluyor tek bir ses;
Yükselen bir nakaratın büyüyen velvelesi,

” ...

Binden fazla eser bestelediğinden söz edilen ancak günümüze 41 bestesi intikal eden Buhuriza-

de Mustafa Efendi Yahya Kemal'in Eski Musiki
şiiirinde de işaret ettiği gibi;

“

Açar bir altın anahtarla rûh ufuklarını
Hemen yayılmaya başlar sadâ ve nûr akını
Ve seslenir büyük Itrî semayı örten ruh
Peşinde dalgalanır bestesiyle Seyyid nuh
O mutlu devrede Itrî'ye en yakın bir dost
Işıklı dantelalar bestekârı Hafız Post
Bu neslin ortada dahicedir başardığı iş!
Vatan nasıl karışır mûsikîyle göstermiş.”

Sanat ve incelikte doruğa ulaşmış XVII. yüzyılın
büyük üstadı Hafız Post'tan aldığı derslerle musi-
ki ilminde ilerleyen Buhurizade, klasik musikimizi
zirveye çıkarmıştır.

Ruhundaki incelik onun bestekâr ve musikişinas
olması yanında, hanendeliği, şairliği, hattatlığı ile
de tanınmasının yanında, devrinin ünlü çiçekçisi
ve meyve yetiştiricisi -Armudname adlı eserde
'Mustabey armudunun onun tarafında ıslah edi-
lip, yetiştirildiğinden söz edilmektedir- olarak da
tanınan Mustafa Itri Efendi, aynı zamanda muk-
tedir bir divan şairi olan hattat Siyahi Ahmed
Efendi'den edebiyat ve hat dersleri almıştır. Böy-
lece hat sanatında da hayli ilerleyen Itri, bilhas-
sa talik yazıda devrin ustaları arasında zikredile
gelmiştir.

Buhurizade Mustafa Itri Efendi, yakıldığında dört yana güzel koku yayan ve Bahuri kelimesiyle de anlamdaş olan “İtri” mahlası ile şiirler yazmıştır. Hayatı ile ilgili bilgi kaynakları büyük ölçüde şair tezkireleri, hattat tezkireleri, vefayatlar gibi edebiyat ve tarih kaynaklarına dayandırılmaktadır.

Itri'nin ölümünden iki yüz yirmi sekiz yıl sonra şiirini yazan Yahya Kemal'in Itri'den söz ettiği tek şiiri 'İtri' değildir. Yol Düşüncesi, Eski Mûsikî, Mevsimler, Süleymaniye'de Bayram Sabahı isimli şiirlerinde de Itri'nin bestelediği Tekbir ve Nevâkâr'dan söz etmektedir. Yol Düşüncesi'nde;

“

İçimde dalgalı Tekbîr'i en güzel dinin,
Zaman zaman da Nevâ-Kâr'ı doğsun, Itri'nin.
Ölüm yabancı bir alemde bir geceyse bile,
Tahayyülümde vatan kalsın eski hâliyle...”
derken Itri ve dünyası vatanın kendisidir.

Itri'nin hayatı hakkında muhtelif kaynaklarda farklı bilgiler bulabilmemizin nedeni, Itri'nin musikişinaslığı yanında şair ve hattat olmasıdır. Nitekim Salim Tezkiresi, Safayi Tezkiresi, Mücib Tezkiresi, İsmail Belîğ'in Nuhbetü'l-Asar li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar, Mustafa Safvet'in Nuhbetü'l-Âsâr fi Fevâidi'l-Eş'ar, Şeyhî'nin Vakayîü'l Fuzala, Mehmet Tevfik Efendi'nin Mecmuatü't-Teracim isimli tezkireleri ile Müstakimzade'nin Tuhfe-i Hattatin isimli hattatlar tezkiresi, Itri'nin hayatına

yer veren eserler arasında yer almaktadır. Salim Tezkiresi'nde bir divanı olduğundan söz edilse de, bu esere henüz ulaşılammıştır. Ancak Hafız Post Mecmuası olarak bilinen mecmuanın yazımına Hafız Post'un ölümünden sonra devam ettiği, Hafız Post'un makam makam ayırmış olduğu bölümlerde yer alan boşluklara kendi hattı ile kendisine ve başka bestekârlara ait güfteleri yerleştirdiği bilinmektedir. Salim tezkiresinde sözü edilen divanın bu güfte mecmuası olması ihtimali vardır. "Kıskanıp gizlemiş kaza ve kader / Belki binden ziyade bestesini" söyleyişi onun sadece besteleri, şiirleriyle değil, hayatını da gizliyor olduğuna bir göndermedir.

Prof. Dr. Ruhi Ayangil, Buhurizade için, "Kişiden cemiyete dönmüş bir şahsiyet, Türk milletinin maşeri dehasının remiz ismi. Buhurizade buhur olmuş, cemiyetin dimağına sinmiş." diyor. Ayangil'e göre; bütün bestekârlar aynı zamanda birer ltri'dir. ltri, bir meş'ale gibi devrediliyor elden ele... O yüzden sürekli yeniden inşa edilen bu kimliğe itibar etmek gerekiyor. Musiki bir ülkenin ses genetiği ise, Buhurizade o genetiğin haritasına tekabül ediyor. Mustafa ltri Efendi'yi, içine doğduğu devir ve toplumla birlikte değerlendirmek biraz olsun kolaylaştırıyor işimizi. Buhurizade; Osmanlı medeniyet, kültür, sanat ve edebiyatının en parlak döneminde yaşıyor. Yine de bazı

bilgilerle açarsak; 17. yüzyılın bu büyük bestekârı 1630-1640 yılları arasında İstanbul'da doğmuş olup, aynı şehirde 1712 yılında öldüğü sanılmaktadır. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olmamakla beraber bu bilgiler, arkadaşlarının güfte olarak kullandıkları şiirlerin yazım tarihiyle sınırlı kalmıştır. Asıl adı Mustafa'dır. Buhurizade Mustafa Efendi diye de anılmış, şiirlerinde İtri mahlasını kullanmıştır. Lale Devrinde adı dillere destan olmuş, sultanlar tarafından korunmuş ve taleplerine olumlu sonuç almıştır. Etkisinde kaldığı üstatları Hafız Post, Derviş Ömer, Nasrullah Vâkıf Halhali, Kasımpaşalı Koca Osman Efendi gibi dönemin önemli isimleridir.

İtri, birçok Osmanlı sultanı dönemini yaşamış, özellikle de IV. Mehmed tarafından himaye görmüş bir sanatçıdır. Sarayda düzenlenen fasıllara hanende olarak katılmış, besteleriyle padişahın beğenisini kazanmıştır. Sultan IV. Mehmed döneminde Enderun'dan başka Harem-i Hümayun (kadınlar bölümü)'da musiki dersleri verilmeğe başladığında görev almış, daha sonra kendi isteğiyle esirciler kethüdanlığına getirilmiştir. Uzun yıllar burada da görevine devam eden ve beş padişah dönemi gören İtri, elli yaşlarında saraydan ayrılmıştır. Müstakimzade'ye göre ölümünden sonra Yenikapı Mevlevihanesi'ne defnedilmiştir.

İtri'nin hayatı hakkında bilgi veren şuara tezkirelerinde ve güfte mecmualarında İtri mahlası ile yazılmış şiirlere rastlanmakta olup, bu şiirlerin hepsinin ona ait olmadığı tespit edilmiştir. Bu mahlası kullanan ve 1035'te (1626) vefat eden Mehmed adlı bir başka şairin bulunduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Rüştü Şardağ İtri'ye ait olduğunu tespit ettiği 250 kadar eserinin Arapça, Farsça ve Türkçe güftelerini ve şiirlerinin bir kısmını tespit etmiştir. Bu güfteler Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin Mecmuatü'l-Letaif fî Sandukatü'l-Maarif isimli eserinde yer almaktadır.

Gazi Üniversitesi TMDK Müzikoloji Bölümü öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Recep Uslu'nun yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Hafız Post Güfte Mecmuasında, Müstakimzade İlahi Mecmuasında, Derviş Mehmed Güfte Mecmuasında, Fakir İsmail Güfte Mecmuasında, Hasan Sezai Güfte Mecmuasında, Rızai'nin Mecmua-i İrfan isimli eserinde ve bazı anonim mecmualarda İtri'nin bestelerine rastlandığını belirtmektedir. Ayrıca Recep Uslu, Rüştü Şardağ'ın tespit ettikleri dışında Mustafa Ağa mecmuasında İtri'ye ait on altı bestenin güftesini de tespit etmiştir. Güfte mecmuaları üzerinde yapmış olduğu çalışmalarda İtrizade adına kaydedilmiş bestelere rastlayan Uslu, Halil Can gibi bu bestelerden yola çıkarak

İtri'nin oğlunun da bestekâr olabileceğine işaret etmektedir.

İtri'nin Şuara tezkirelerinde ve güfte mecmualarında na't, gazel, muamma, tahmis, nazire, tarih ve kıtalarının yanı sıra hece vezniyle yazılmış türkülerinden de, şairliği hakkında bilgi edinmek mümkündür. Sade ve açık ifadelerle yazdığı manzumelerinden ve bestelediği eserlere seçmiş olduğu güftelerden güçlü bir şair olduğu, nitekim Salim Tezkiresi'nde İtri'nin, 'şiiir Nizami'si ve Hakani'si' diye övüldüğü görülmektedir. İtri'nin şairliği ve poetikası üzerinde, manzumelerine tahmis ve nazireler yazdığı çağdaşı ünlü şair Nabi ve Naili'nin tesiri olduğu kanaati yaygındır.

İtri'nin günümüze ulaşan şiirlerinden hece vezniyle yazdığı türküsünün iki dörtlüğü şöyledir:

Âşık oldum bin cân ile
Gözlerim doldu kaan ile
Geçdi ömrüm hicrân ile
Terk eyledin âhır beni

Kerem eyle dostum bana
Dil ü cânım verdim sana
Bakmaz oldun benden yana
Terk eyledin âhır beni

İtri bestelediği eserlerde güfte olarak çoğunlukla Fuzuli, Nev'i, Şehrî, Nabi gibi şairlerin ve arkadaşı Nazim'in manzumelerini, nadir olarak da kendi

güftelerini kullanmıştır. Günümüze ulaşan bestelerinin güfteleri ise Adli, Baki, Bahti, Mevlana, Enveri, Hafız Şirazi, Hanif, Kenzi, Nabi, Nef'i, Niyazi, Rezmi, Tıfli ve Yahya mahlasını kullanan şairlere aittir. XVIII. yüzyıl divan şairlerinden Rahmi'nin bir kasidesinde adını edebî bir mazmun olarak kullandığı bilinmektedir.

Yahya Kemal Beyatlı'nın öğrencisi Ahmet Hamdi Tanpınar, İtri'nin bestelemiş olduğu sözleri Mevlana'ya ait Naat'ı dinledikten sonra kendisi için "eski musikimizin bize ait olan kapalı cennetine girmiş sayılabılırım" der. Yine, Tanpınar'ın Beş Şehir'inde 'İstanbul'a sindirilmiş yoğun bir İtri ve eserlerinin aurası ile karşı karşıyayız. Aynı şekilde Huzur romanında da İtri ve bestelediği eserlerinden Nevakâr ve Tekbir'in özel bir yeri ve işlevi vardır.

'Musiki İlminin Şeyhi' olarak nitelenen İtri'nin eserlerinde mistik bir yapı göze çarpar. Dindar oluşunun izleri, tasavvufun ve içteki heyecanın adımları sade abartısız bir üslubun niteliğiyle kendini bulur. Yaşadığı dönemde kaliteli müziğin zirvesine çıkmış, musiki sanatının temel taşlarını oturtmuştur. Kendine özgü, dengeli, duygusallıktan uzak, hissettiklerini aktarırken abartıdan uzak coşkun bir dil kullanmış olan İtri'nin ünlü "Segâh Bestesi"nden bir bölüm:

“Tutî-i mucize guyem ne desem laf değil,
Çerh ile söyleşemem âyinesi saf değil
Ehl-i dildir diyemem sinesi saf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil.”

Yakın dönem bestekârlarımızdan Ercüment Berker, sevgiliye seslendiği Sitem şiirinde;

“
...
Aç defter-i divanı bir engin sese râm et.
Nef’î’yi bitirdinse, Fuzulî’ye devam et.
Avare başım dalmaya âmâde dizinde,
Al ruhumu gezdir yine rüya denizinde.
Mâhurla, sabâ söyle de son fasla alınsın
İtrî’nin o enginde, Nevâ-Kâr’ı çalınsın.
Yaksın yine, sönmüşse buhurdanları âhım,
Varsın uzasın, her geceden fazla sabahım...”

derken, İtrî’nin hayat akmış pınarlarına yönelmektedir:

İtrî’yi bir medeniyet dairesi içinde, diğer ‘ehlilil’ zirve isimlerle birlikte değerlendiren Tanpınar’ın; “...medeniyetinin terbiyesiyle silinmiş çehreyi sonsuz itişlerle geriye doğru götürerek ondan bir Azizi Dede, bir Zekai Dede, bir İsmail Dede, bir Hafız Post, bir İtrî, bir Sadullah Ağa, bir Basmacızade, bir Kömürcü Hafız, bir Murad Ağa hatta bir Abdülkadir-i Meragi, hülâsa bizim bir tarafımızı, belki en zengin his tarafımızı yapan insanların hepsini çıkarmak mümkündü. Onlar bir

kile buğdayın içinde tek bir tane olarak yaşamayı seven insanlardı. Hiçbir azdırıcı ile kendilerini çıldırtmamışlar, saf bir idealin etrafında, içlerindeki hayatın henüz uyanmış mahmur günlerinden yığın yığın baharlar açmakla kalmışlar, sanatlarını bir benliğin behemahal ikrar vasıtası olarak değil, büyük bütünde kaybolmanın tek yolu tanımışlardı...” (Huzur, 2003, 60.) şeklinde ilerleyen cümleleri sözün özü mahiyetindedir.